

1. Поняття спадкового договору

1. За спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача (ст.1302 ЦК). За своєю суттю спадковий договір є одним з видів правочинів. Тому на нього поширюються усі вимоги щодо чинності правочинів (ст.ст.203, 215 ЦК). У випадку недотримання цих вимог настають наслідки, передбачені §2 гл.16 ЦК стосовно недійсності правочинів. Водночас оскільки спадковий договір є не заповітом, а самостійним видом договору, на нього не поширюються правила про обов'язкову частку в спадщині (ст. 1241 ЦК).

2. Суб'єктами спадкового договору є відчужувач і набувач. Відчужувачем може бути одна або кілька фізичних осіб — подружжя, один з подружжя або інша особа. Набувачем у спадковому договорі може бути фізична або юридична особа (ст. 1303 ЦК). При укладенні спадкового договору набувач, якщо він є спадкоємцем за заповітом або за законом, не втрачає права на успадкування у тій частці майна, яка не була зазначена у договорі.

І відчужувачем, і набувачем може бути як повністю дієздатна особа, так і особа з неповною дієздатністю (ст.ст.32, 33 ЦК). Укладення спадкового договору в інтересах частково дієздатної особи, недієздатної особи, особи з обмеженою дієздатністю можливе з дотриманням правил ст.ст.37, 41, 67—71 ЦК. Недотримання цих умов спричиняє наслідки, передбачені ст.ст.221—226 ЦК.

Предметом цього договору є майно, яке належить відчужувачу і переходить у власність набувача у випадку смерті відчужувача. Це можуть бути індивідуально визначені речі (колекція картин, цінна бібліотека) або речі, визначені родовими ознаками, рухоме і нерухоме майно (квартира, будинок, дача, земельна ділянка, автомобіль). 3. Основні властивості спадкового договору такі:

- 1) він є одностороннім. З моменту укладення договору в набувача виникають обов'язки вчинити певні дії в інтересах відчужувача, а відчужувач має право вимагати виконання дій, передбачених договором;

- 2) умовою набуття права власності на майно відчужувача є смерть останнього (оголошення громадянина померлим). Проте у разі визнання громадянина померлим набувач протягом 5 років немає права відчужувати нерухоме майно, яке перейшло йому за договором. Нотаріус накладає на це майно заборону відчуження (ч.2ст.47 ЦК);

- 3) спадковий договір є консенсуальним. Він вважається укладеним з моменту досягнення сторонами згоди стосовно основних його умов. Саме з цього моменту виникають права і обов'язки сторін.

- 4) спадковий договір є оплатним — набувач набуває певне майно, але, натомість, має понести певні витрати;

- 5) спадковий договір є підставою виникнення алеаторних зобов'язань, тобто таких, за яких обсяг прав і обов'язків точно наперед невідомий. Набувач не знає наперед суму витрат, що йому доведеться здійснити, так само, як не знає, якою буде вартість майна на момент переходу права власності до нього.

2. Форма спадкового договору

1. Спадковий договір укладається у письмовій формі, підписується сторонами у присутності нотаріуса і підлягає нотаріальному посвідченню за місцем знаходження основної частини спадкового майна (ст.55 Закону про нотаріат).

Оскільки метою цього договору є передача відчужувачем свого права власності іншій

особі, нотаріус має пересвідчитися, що у відчужувача є правовстановлюючі документи, які підтверджують право власності на майно (ст.55 Закону про нотаріат). Зокрема, це може бути: нотаріально посвідчений договір купівлі-продажу, свідоцтво про право власності, свідоцтво про право на спадщину, договір дарування, договір про поділ майна, рішення суду тощо.

Нотаріус повинен роз'яснити сторонам зміст і значення поданого ними проекту спадкового договору, а також перевірити, чи відповідає зміст договору вимогам закону і дійсним намірам сторін. У випадку невідповідності закону умов спадкового договору нотаріус має відмовити у його посвідченні і запропонувати сторонам внести відповідні зміни до змісту договору.

2. Оскільки ст.1304 ЦК не містить вказівки на те, що сторони мають особисто підписати договір, постає питання, чи можуть відчужувач і набувач укласти договір через представників, які діють на підставі довіреності?

Враховуючи ту обставину, що спадковий договір — правочин, безпосередньо пов'язаний з особистими якостями відчужувача (так званий "договір доброї совісті"), можна зробити висновок, що він має бути вчинений особисто сторонами, які його укладають. Проте у випадках, коли відчужувач не може вчинити підпис особисто (через хворобу, фізичні вади тощо), за аналогією закону (ст.8 ЦК), що регулює вчинення письмового правочину та складення заповіту (ст.ст.207, 1247 ЦК), спадковий договір може бути підписаний іншою особою. У цьому випадку він вчиняється у присутності нотаріуса, заповідача і особи, яка його підписує.

Усі екземпляри договору підписуються його учасниками. Кожному з учасників договору видається по одному екземпляру (один екземпляр зберігається у нотаріуса згідно зі ст.50 Закону про нотаріат).

3. Обов'язки набувача у спадковому договорі

1. Оскільки тягар виконання обов'язків за спадковим договором припадає на набувача, ст. 1305 ЦК спеціально присвячена загальній характеристиці обов'язків, які можуть бути покладені на цю особу. Згідно з цією нормою набувач у спадковому договорі може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття.

На набувача може бути покладений обов'язок виконати певні дії за життя відчужувача (наприклад регулярно виплачувати останньому певну грошову суму) або після його смерті (наприклад провести якісь заходи по увічненню пам'яті відчужувача тощо). У тому випадку, коли виконання дій набувачем має бути здійснене після смерті відчужувача, останній має право призначити особу, яка здійснюватиме контроль за виконанням спадкового договору після його смерті. У разі відсутності такої особи контроль за виконанням спадкового договору здійснює нотаріус за місцем відкриття спадщини (ч.3 ст.1307 ЦК).

Відчужувач має право покласти на набувача обов'язок виконання певних дій на користь третіх осіб (наприклад, надавати матеріальне утримання внуку відчужувача до досягнення ним повноліття).

2. Дії, обов'язок виконання яких покладається на набувача, можуть бути майнового чи немайнового характеру. Наприклад, це можуть бути розпорядження відчужувача, які стосуються ритуалу поховання (побажання бути похованим у певному місці, з дотриманням певної процедури, поряд з тими чи іншими особами, які померли раніше). Однак це не може бути обов'язок виконати дії, які ображають честь і гідність набувача або інших осіб, обмежують його цивільну правоздатність тощо (наприклад, відчужувач не може обмежити набувача у виборі місця проживання, подружжя тощо).

Набувач має виконувати дії, що є його обов'язком за договором, у точній відповідності до волі відчужувача. Тому в спадковому договорі мають бути чітко і конкретно застережені всі необхідні дії, які зобов'язаний виконати набувач (особливо якщо виконання дій набувачем повинно бути проведене після відкриття спадщини). Умови договору мають бути сформульовані таким чином, щоб виключити можливість подвійного тлумачення волі відчужувача.

3. Якщо невиконання умов договору набувачем має місце до смерті відчужувача, договір може бути розірваний судом на вимогу останнього (ст.1308 ЦК). У разі коли

невиконання набувачем обов'язків за спадковим договором має місце після смерті відчужувача, звернутися з позовом про розірвання договору може виконавець заповіту (якщо був заповіт), нотаріус або інша особа, призначені відчужувачем здійснювати контроль за виконанням спадкового договору (ст.1307 ЦК).

Оскільки набувач, набуваючи право власності на майно відчужувача, не успадковує його, а отримує за договором, розглядати його як правонаступника відчужувача було б не виправданим. Тому на відміну від спадкоємця, котрий прийняв спадщину і відповідає за боргами спадкодавця у межах дійсної вартості майна, яке де нього перейшло (ст.1282 ЦК), набувач за спадковим договором такої відповідальності не несе.

4. Якщо за життя відчужувача набувач помер до того, як виконав умови договору, спадковий договір вважається припиненим. За бажанням відчужувача ним може бути укладений новий спадковий договір із спадкоємцями набувача, що помер. Однак у кожній разі спадкоємці набувача мають право вимагати від відчужувача відшкодування витрат на виконання спадкового договору в тій частині зобов'язань, які були виконані набувачем до смерті останнього, за правилами гл.83 ЦК.

' У разі коли виконанню обов'язків набувачем перешкодила його смерть, що сталася після смерті відчужувача, спадкоємці набувача можуть виконати зобов'язання щодо спадкового договору. В цьому випадку вони набувають прав набувача, передбачених спадковим договором. Якщо ж вони відмовляються виконати обов'язки набувача, встановлені договором, то його слід вважати розірваним (ч.2 ст.1308 ЦК).

4. Спадковий договір за участю подружжя

1. Істотні особливості має спадковий договір за участю подружжя. У цьому випадку предметом спадкового договору може бути майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності, а також майно, що є особистою власністю будь-кого з них (ст.1306 ЦК).

Якщо предметом спадкового договору є майно, що знаходиться в особистій власності одного з подружжя, такий договір укладається у загальному порядку (ст.ст.1302—1304 ЦК). У цьому випадку нотаріус крім інших документів має витребувати від відчужувача ті, які посвідчують наявність у нього особисто права власності на майно, що є предметом спадкового договору.

Предметом спадкового договору також може бути майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності. У цьому разі при укладенні спадкового договору нотаріус зобов'язаний упевнитися, що майно, яке одержується у спадщину, є спільним сумісним майном, власністю подружжя.

2. Майно, яке було придбане в період спільного подружнього життя, належить подружжю на праві спільної сумісної власності(ст.ст.60—62 СК). Тому спадковий договір на все спільне майно не може бути укладений без згоди другого з подружжя. Якщо договір було укладено без згоди другого з подружжя, це спричиняє недійсність правочину (чч.2, 3 ст.65 СК, ст.215 ЦК).

Отже, за наявності обставин, які вказують на право спільної сумісної власності подружжя на те чи інше майно, нотаріус зобов'язаний витребувати згоду другого з подружжя, яка має бути засвідчена нотаріально шляхом власноручного підпису подружжя відчужувача на спадковому договорі або додаватися у вигляді нотаріально засвідченої заяви до договору.

3. У випадку, якщо подружжя відчужувача не згодне із включенням спільно нажитого майна у спадковий договір, і подружжя не Дійшло згоди з приводу цього майна, то відчужувач може у судовому порядку встановити свою частку в спільному майні і після цього укласти окремий спадковий договір.

За наявності шлюбного договору, у якому визначені права і обов'язки подружжя на майно придбане як до шлюбу, так і під час останнього, отримане в дар або успадковане одним із подружжя, нотаріус при посвідченні спадкового договору зобов'язаний керуватися умовами шлюбного договору (ст.ст.92, 97 СК). Якщо відчужувачем при укладенні останнього договору були порушені умови раніше укладеного шлюбного договору, то це є підставою для визнання договору недійсним (ст.215 ЦК).

Спадковим договором може бути встановлено, що в разі смерті одного з подружжя спадщина переходить до другого, а у випадку смерті другого з подружжя його майно переходить до набувача за договором.

Виходячи з положення ч.2 ст. 1306 ЦК, частка померлого подружжя у спільному сумісному майні переходить до того з подружжя, який пережив. І нотаріус повинен видати свідоцтво про право власності на зазначену частку. Якщо подружжя перебувало у зареєстрованому шлюбі, але до смерті відчужувача спільно не проживало, це не є перепорою для успадкування майна (ч.2 ст.3 СК).

5. Забезпечення виконання спадкового договору

1. Відчужувач, передаючи своє право власності на майно набувачеві, фактично добровільно позбавляє себе права власності. З моменту укладення договору він може володіти майном, але не розпоряджатися ним.

З метою забезпечення охорони майна набувача нотаріус за місцем знаходження майна накладає заборону відчуження. Накладення такої заборони на майно, вказане у договорі, здійснюється нотаріусом шляхом відповідного надпису про це на спадковому договорі.

Накладення заборони відчуження майна реєструється нотаріусом у реєстрі заборон.

2. Метою забезпечення виконання спадкового договору слугує правило ч.2 ст. 1307 ЦК, згідно з яким заповіт, котрий відчужувач складає щодо майна, вказаного у спадковому договорі, є нікчемним. При цьому не має значення: складений заповіт до укладення спадкового договору чи після того, як такий договір був укладений. Таким чином, у першому випадку спадковому договору надається більша юридична сила, оскільки тут виражена пізніша воля власника майна (відчужувача), а у другому — заповіт не може набути чинності, оскільки відчужувач вже втратив право розпорядження майном, яке є

предметом спадкового договору.

Отримавши повідомлення про припинення або розірвання договору, нотаріус знімає заборону відчуження жилого будинку, квартири, дачі, земельної ділянки, автомобіля та іншого майна.

3. Для забезпечення виконання спадкового договору відчужувач має право призначити особу, яка буде здійснювати контроль за його виконанням. Оскільки дії із виконання спадкового договору полягають у здійсненні контролю за спадковим майном, це може бути лише фізична особа з повною цивільною дієздатністю або юридична особа. Така особа виконує свої обов'язки на безоплатних засадах, якщо інше не передбачено умовами договору. Однак вона має право вимагати від набувача за спадковим договором відшкодування своїх фактичних витрат у судовому порядку у разі, якщо не досягнуто згоди з останнім за добровільним відшкодуванням витрат.

4 У випадку неналежного виконання спадкового договору особа яка здійснює контроль за його виконанням, може звернутися до суду з позовом про розірвання умов договору внаслідок невиконання його однією із сторін (ст.ст.610, 612-613, ч.3 ст.1307 ЦК). У цьому разі суд має керуватися загальними положеннями щодо виконання договірних зобов'язань (ст.526 ЦК).

Якщо особа призначена відчужувачем контролювати спадковий договір без її згоди, вона має право відмовитися від виконання цих обов'язків без пояснення причин. Така згода має бути виражена даною особою або шляхом подання заяви, яка додається до спадкового договору, або через підпис на ньому.

Якщо відчужувач не призначив особу, яка здійснюватиме контроль за виконанням спадкового договору після його смерті або якщо така особа була звільнена від виконання своїх обов'язків, контроль за виконанням договору здійснює нотаріус за місцем відкриття спадщини.

6. Розірвання спадкового договору

1. Спадковий договір може бути розірвано на вимогу відчужувача, набувача або осіб, які здійснюють контроль за виконанням такого договору. Отже, за життя відчужувача спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу останнього у разі невиконання набувачем його розпоряджень. Після смерті відчужувача спадковий договір може бути розірвано на вимогу осіб, які здійснюють контроль за виконанням такого договору (в тому числі нотаріуса).

На вимогу набувача спадковий договір може бути розірвано судом як до смерті, так і після смерті відчужувача. Однак для цього має бути встановлена неможливість виконання ним розпоряджень відчужувача (ч.2 ст.1308 ЦК). Якщо ж набувач має можливість виконувати розпорядження відчужувача, він має право розірвати договір на загальних підставах (ст.ст.615, 651, 652 ЦК) з наслідками, передбаченими ст.653 ЦК.